

A jogi nyelv és a nyelvújítás

A magyar tudományos szakszókincs megteremtésének igénye a XVII. századtól, SZENCZI-MOLNÁR ALBERT színre lépésétől folyamatosan létezett. A kor szak nagy nyelvtanírói, az erdélyi nyelvművelő mozgalom tagjai, különösen GELEJI KATONA ISTVÁN elsődlegesnek tartották az új szavak alkotását. A szaktudományok magyar nyelven való művelésének megvalósítását szolgálta APÁCZAI CSERE JÁNOS is a „Magyar Encyklopaedia” (1653) és a „Magyar logicatska” (1654) megjelentetésével, melyekben a legalapvetőbb tudományos szakszókincs magyar megfelelőit alkotta meg (FÁBIÁN 1993: 18).

A XVIII. század még inkább bővelkedik a szaktudományok elnevezéseinek magyarrá tételében. PÁPAI PÁRIZ FERENC latin–magyar, magyar–latin szótárát (1708) művek egész sora követi, hogy anyanyelven tegyék lehetővé a tudományok megismerését. MISKOLTZI FERENC „Manuale chirurgicum” címen 1742-ben kiadott műve az orvosi nyelv, MARÓTHY GYÖRGY 1743-as „Arithmeticá”-ja a mennyiségtan, KOVÁTS JÁNOS „Hadi exercitium”-a 1746-ból a katonai nyelv, BERTALANFI PÁL „A világnak rövid ismerete” című 1757-es műve pedig a földrajz nyelvének magyarrá tételét kísérelte meg (vö. FÁBIÁN, i. m. 20). Összességében ezek és az itt nem említett kiadványok már jelentős mennyiségű tudatosan alkotott új szót tartalmaztak. Joggal tarthatjuk őket a nyelvújítás, pontosabban a szaknyelvújítás előfutárainak. Az ekkor megjelent művek között még nincs a jog latin szakszavainak magyar megfelelőit tartalmazó munka. A kor hivatalos és jogi nyelve döntően latin szakszavakat használt, annak ellenére, hogy valószínűleg létezett egy szerényebb terjedelmű magyar szókincs, hisz WERBŐCZI „Hármaskönyv”-e többször megjelent magyarul. A szakszókincs azonban továbbra is őrizte a latin hegemoniáját, ennek következményeként a hivatali nyelvhasználat is.

A nyelvújítás kiterjedése 1772-től, a felvilágosodás kezdetétől datálható. Íróink, költőink egész sora ismerte fel a nyelvújítás szükségességét, s vált szószólójává, többen pedig részesévé is újonnan alkotott szavaik révén (BARÓTI SZABÓ DÁVID, DUGONICS ANDRÁS, KAZINCZY FERENC). Vitathatatlanul az ő érdemük, s különösen a KAZINCZY köré csoportosuló írónemzedéké, hogy a nyelvújítás társadalmi mozgalommá vált. Nyilván szépíróink nyelvújítás kori szerepvállalásának döntő része volt abban, hogy a nyelvújítást elsődlegesen a szépirodalom nyelvének tükrében vizsgálták. Ennek következtében a szókincs

gyarapodását is főként az irodalom nyelvén keresztül kísérték nyomon. Így járt el TOLNAI VILMOS is a nyelvújításról szóló monográfiájában, hisz a jogi szaknyelv magyar szókészlete megalkotásának, a tiszti és műszótáraknak szűk egy oldalnyi terjedelmet szentel (vö. 1929: 78–9). A szaknyelvek szókincsének gazdagítása, megteremtése azonban természetesen nem szépíróink feladata volt.

A nyelvújítás mozgalommá válása mellett a jog nyelvének magyarítását azok a törvények is ösztönözték, amelyek lehetővé, majd kötelezővé tették az igazságszolgáltatás intézményrendszerében az anyanyelv használatát. Az 1805. évi IV. törvény még csak a lehetőségét biztosította a törvényhatóságok számára, hogy fölirataikat magyarul írják. Az 1843–44. évi II. törvény azonban elrendelte, hogy a királyi leiratok, törvények, rendeletek, az országgyűlési tanácskozások és valamennyi ítélőszék hivatalos nyelve kizárólag a magyar legyen. A XIX. század első éveiben tehát a nyelvújítás révén a korszellem sugallta, a törvény pedig a lehetőségét biztosította annak, hogy az igazságszolgáltatás végre anyanyelvű legyen hazánkban. E kettős hatás eredményeként a kor legkiválóbb jogászai és néhány nyelvésze az 1805. évi törvény megjelenése után azonnal hozzáálltak a hiányzó szókincs megteremtéséhez. Így születtek a latin kifejezések újonnan alkotott magyar megfelelőit tartalmazó ún. tiszti szótárak vagy műszótárak. Összesen több mint harminc ilyen kiadvány jelent meg. Ha csupán a legjelentősebbeket említjük, a felsorolás akkor is terjedelmes: CSÁSZÁR FERENC, „Váltójogi műszótár” (Pest, 1837), FOGARASI JÁNOS, „Diák magyar műszókönyv” (Pest, 1835), FOGARASI JÁNOS, „Jogtani műszókönyv” (Pest, 1842), OTTLIK DÁNIEL, „A tisztségi írásmód saját szavai” (Pest, 1806), PAULY KÁROLY, „A magyar tiszti írásmód a polgári igazgatás és törvénykezés szótárával” (Buda, 1827), PUKY KÁROLY, „Honi törvénytár” (Pest, 1827), SZIRMAY ANTAL, „Magyaroztattya azon szóknak, mellyek A’ Magyar országai Polgári, ’s Törvényes dolgokban elő fordulnak némely rövidebb formákkal” (Kassa, 1806), „A pesti királyi Curia szótára” (Pest, 1837), a „Debreczeni kerületi Tábla szótára” (Debrecen, 1837), a „Pesti gyűjteménye a tisztségi írásmód saját szavainak” (Pest, 1807). A szótárakon kívül meg kell még említenünk néhány olyan szerzőt és munkát, amelyek jellegükénél fogva alapvetően hozzájárultak a magyar nyelvű terminológia megalkotásához. Ilyen volt GEORCH ILLÉS „Honnyi törvény” (Pest, 1804–1809) című műve, amely sokáig tankönyv is volt; SZLEMENICS ISTVÁN „Fenyítő törvénytár magyar törvény” (Buda, 1836) című munkája vagy ÚJFALUSY JÁNOS „Természeti hármastörvény” (Pest, 1825) című műve, valamint SZTROKAY ANTALnak a „Tudományos Gyűjtemény”-ben és az „Akadémiai Értesítő”-ben publikált szócikkei.

A szaknyelvek magyarosítását felvállaló Magyar Tudós Társaság az addig megjelent művek alapján összeállította az 1843-ban, majd bővített változatban 1847-ben napvilágot látott „Törvénytudományi műszótár”-t a korábbi munkák szintéziseként. A szótár a meglévő összes jogi kifejezést a szinonimák sorával

tárja az olvasó elé anélkül, hogy bármelyik mellett állást foglalna. Szóállományát több tízezresre becsülhetjük, így rendkívül gazdag tárháza volt a potenciális magyar szakszavaknak. Bár ennek vélhetően csupán néhány százaléka maradt meg a szaknyelvben. A szakmai nyelvújítók hatalmas munkája így is tiszteletre méltó.

Az új szavak alkotói főként jogászok voltak, FOGARASI JÁNOST azonban nyelvészként is tisztelhetjük. A latin szakszavak hiányzó magyar megfelelőinek megalkotásakor minden lehetséges módszert alkalmaztak, éppúgy, mint az orvosi nyelv újítói, köztük főleg BUGÁT PÁL (KESZLER 2002: 102). A szakszótárak szóállományát vizsgálva megállapítható, hogy az új szavak alkotásának módja döntően a képzés. A szaknyelv jellegéből fakadóan magas a nomenképzők aránya, hisz nagyon sok elvont főnév tartozik a terminológiába.

Képzett szavak: *utalvány* (Császárr), *szerződés* (Fogarasi), *alapítvány* (Fogarasi), *illetmény* (Pauly), *intézmény* (előbb *intézkönyv* alakban, Fogarasi) *határozat* (mai értelemben Fogarasi), *szavazat* (Kunoss), *személyzet* (Kunoss), *gondnok* (Császárr), *hivatalnok* (Fogarasi), *bizonyíték* (Fogarasi), *ígérvény* (Fogarasi), *járandóság* (Georch), *kiváltság* (Georch). Jóval kevesebb a képzéssel létrehozott igék száma a szaknyelvben: *tanúskodni* (Debreczeni Tábla), *szavatolni* (Fogarasi), *tanúsítani* (Kunoss), *igazolni* (Fogarasi). A határozóragos főnevet től használó képzésmóddal jött létre a Helmeccy Mihálynak tulajdonított *szembesít*, majd ennek analógiájára a *kézbesít* (Fogarasi).

A szóösszetétellel alkotott szavak aránya kisebb, de jó néhány megmaradt közülük: *törvénytár* (Georch), *jelzalog* (Kunoss, Fogarasi), *tulajdonjog*, *vádirat*, *ügyvitel*, *nagykövet* (Fogarasi), *törvényhatóság* (Pápay), *fültanú* (Pauly), *bűnjel* (Szirmay). A latin szakszavak szó szerinti fordítása révén is jöttek létre magyar megfelelőik: *előítélet* (praejudicium), *kivonat* (extractum).

A képzéssel rokon eljárás, a szóelvonás nyelvújítóink kedvelt alkotásmódja volt, a jogi szaknyelvben azonban kevés ilyen módon létrehozott szót találunk: *gyám* < *gyámol* (a szaknyelvbe Fogarasi közvetítésével került, eredetileg Bartzafalvinak tulajdonítják) *eskü* < *esküszik* (VERSEGHY FERENC, A' tiszta magyarság. 1805), *cikk* < *cikkely* (Bartzafalvi elvonása).

Kihalt vagy kihalóban levő szavak felelevenítésére csupán kísérlet történt. FOGARASI JÁNOS és SZTOKAY ANTAL megpróbálta a szaknyelvbe visszahozni az elavult *siiv* vagy *sű* alakot a *sógor* helyett. Próbálkozásuk azonban sikertelen maradt.

A népnyelvi jelenségek szaknyelvbe emelése is csekély eredménnyel járt, bár a szótárak szerzői merítették a nyelvjárások szókincséből. Népnyelvi eredetű az *ittasulni* (Fogarasi), amely megmaradt a korabeli szóhasználatban. A szótárakban előforduló többi tájszó azonban nem került be a szakszókincsbe (*tukma* 'szerződés', *tuhasztás* 'gát' stb.).

Természetesen nagyon sok szabálytalanul alkotott, terjedelmes, a szaknyelvbe soha be nem kerülő alak született meg a szótárírók jóvoltából. Némelyikük

keletkezésekor is reménytelen próbálkozás volt csupán, mint az *apúl anyúl testvér* (Pesti Cur.), másokat a jelentéstartalom pontos felidézése ellenére hosszúságuk tett alkalmatlanná a szakszóra válásra: *csupán bosszantó perlekedés* 'tyúkper', *gonosztétel maradványa* 'bűnjel', *jóságghoz jutás* 'jószágszerzés'. A példákat hosszan sorolhatnám, hisz a tiszti szótárakban, műszótárakban közzétett több tízezernyi szómennyiség döntő része soha nem volt használatban. Ennek ellenére jelentőségük mégis óriási volt a XIX. században, mert lehetővé tették a jogalkalmazók számára, hogy a latin szakszavak lehetséges magyar megfelelői közül a szótárakban található szinonimasorokból a célnak leginkább megfelelőt válasszák. Ugyanakkor bizonyítékai annak is, hogy a nyelvújítás döntő része a szakmák, foglalkozások, tudományok nyelvében zajlott, s az újonnan alkotott szavak zöme innen került a köz- és az irodalmi nyelvbe.

KOVÁCS MÁRIA

Irodalom

- FÁBIÁN PÁL (1993): Nyelvfejlődés és nyelvfejlesztés. In: *Nyelvművelés*. Szerk. FÁBIÁN PÁL. Bp.
- KESZLER BORBÁLA (2002): Az orvosi nyelv és a nyelvújítás. In: *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Szerk. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ–KOVÁCS MÁRIA. Miskolc, 101–3.
- TOLNAI VILMOS (1929): *A nyelvújítás*. Bp.